

A Népi Gyógyászati Archívum (NGyA) a BTK NTI Adattárában

Az anyagot újrendezte, a jegyzéket és a leírást készítette: Zombory Andrea, 2021.

MTA NTI VI. Különgyűjtemények, szakarchívumok

VI.2. Népi Gyógyászati Archívum (NGyA)

- VI.2.1-2. Gyógyítók [kb. 550 cédula]
- VI.2.3-4. Gyógynövények, gyógyításra használt szerek [kb. 600 cédula]
- VI.2.5. Gyógymódok [kb. 250 cédula]
- VI.2.6–414. Embergyógyászat [betegségenként 408 csoportban
kb. 50800 cédula]
- VI.2.415–628. Állatgyógyászat [állatonként és betegségenként 213 csoportban
kb. 9500 cédula]
- VI.2.6. Jegyzetek, cikkek a gyógyászat témakörében
- VI.2.7. Népi gyógyászati bibliográfia cédulaanyaga

Az archívum 34 dobozban 628 féle betegségcsoportba sorolva, összesen kb. 61700 cédulát tartalmaz – a jegyzetanyag (1 doboz) és a bibliográfia (2 doboz) nélkül. A kisebb cédulacsoportokat megszámoztuk, de a nagyobb egységek darabszámát becsléssel állapítottuk meg.

A *Népi Gyógyászati Archívum* többnyire a magyar nyelvterületről származó, nagyon vegyes cédulaanyagot tartalmaz. Időben felöleli a XIX–XX. század gyűjteményeit, gyűjtéseit, publikációit és néhány XVII–XVIII. századi gyűjtemény anyagát. A *Néphit és Népi Vallás Archívum* (MTA NTI VI. 1.) anyagából is átkerültek ebbe az archívumba a gyógyászattal kapcsolatos cédulák, amelyek között néhány XXI. századi adat is található.

A népi gyógyászattal kapcsolatos történeti adatok többek között a következő munkákból és gyűjteményekből származnak: Komáromy Andor boszorkányper kötetéből, a Zala Megyei Levéltár búcsúszentlászlói ferences kolostor irataiból, Nediliczi Váli Mihály: *Házi orvos szótárotska, az az betű szerént magyarul szóló orvos könyvetske* című, 1759-ből való gyűjteményéből, Temesváry Rezső 1899-ben, szülészetről írt könyvéből, Kandra Kabos gyűjteményéből. Pápai Páriz Ferenc *Pax corporis, az az: az emberi testnek belső nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s' azoknak orvoslásának módgyáról való tracta* (1695) és Veszelszki Antal: *A' növény-plánták' országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is Fa-és fűszeres könyv...* (1798) című gyógynövényes gyűjteményéből is sok adat található az archívumban – ezek részletesen bemutatják, hogy melyik gyógynövényt milyen betegségekre használták. Emellett bekerültek az archívumba a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának népi gyógyászattal kapcsolatos anyaga is.

Jelentős mennyiségű adat származik XX. századi néprajzi gyűjtésekből: Diószegi Vilmos 1950-es, 1960-as években, F. Virány Judit, Grynaeus Tamás, Hoppál Mihály, P. Madar Ilona, Pócs Éva 1960-as években gyűjtött anyagának kézzel írt, illetve legépel cédulái, a Magyar Néphit Topográfia kérdőíveiből a témához kapcsolódó teljes kérdőívek vagy legépel válaszok. Bekerültek az archívumba a különböző gyógyászattal kapcsolatos kötetekből (pl. Vajkai Aurél népi gyógyászati kötetéből), az *Ethnographia* népi gyógyászattal foglalkozó cikkeiből, illetve a *Folklór Archívum* szöveggyűjteményeiből kicédulázott anyagok. Található az Archívumban néhány német és latin nyelvű adat is. Az Archívum tartalmaz egy bőséges bibliográfiát, és jelentős a kézzel írt jegyzetanyaga.

A rendszerezésnél kiindulópontként Diószegi Vilmos *Betegség jegyzék a népi embergyógyászat gyűjtéséhez* című útmutatóját vettük figyelembe, melyben felsorolja a lehetséges betegségek népi és orvosi elnevezéseit. Diószegi Vilmos felsorolása 423 féle betegséget és variánsait különíti el; a

végleges archívumban 397 különböző betegségnévvel találkozhatunk az embergyógyászat témakörében.

A **gyógyítók részben** kettéválasztottuk az embert, illetve állatokat gyógyítókról szóló cédulákat. Mivel azonban többnyire embert és állatot egyaránt gyógyítókról van szó, ezek az embert gyógyítók csoportba kerültek. Ha egy cédulán arról van szó, hogy valaki valamilyen betegséget gyógyít, akkor a konkrét betegség csoportjába került, ide csak akkor, ha nem derül ki, hogy mit gyógyított, vagy többféle betegségről van szó.

A **gyógymódok részbe** azok a cédulák kerültek, amelyikeken nem konkrét, vagy többféle betegség gyógyítását írja le a szerző, vagy a gyűjtő, ill. adatközlő.

A **gyógynövények részben** főleg Pápai Pariz Ferenc és Veszelszki Antal gyűjteményének cédulái találhatók. Ide kerültek nem csak a növényeket, hanem más gyógyító szerekéről szóló, recepteket tartalmazó adatok is. Ezen a csoporton belül különválasztottunk egy kisebb, a gyógynövények szedésének idejéről szóló alcsoportot.

Az **embergyógyászati részben** betegségek szerinti abc-rendben találhatóak a cédulák. A betegségneveknél megtartottuk a cédulán szereplő népi elnevezést, ahogy az adatközlő, illetve gyűjtő, szerző említi; a hangtani változások egy csoportba kerültek, pl.: *kelés-kilés, csemer-csömör* stb.

A „betegség általában” című csoportba azokat a cédulákat tettük, melyek esetében nem derül ki, hogy milyen betegséget gyógyítanak, vagy általában a betegségről, a betegről, a beteghez való viszonyról van szó.

A rendezés során egyes adatcsoportok (rontás, szemverés, ijedtség, valamint a gyógyítókhöz fűződő hiedelmek és a ráolvasások) adataiból mind a hiedelem, mind a gyógyászati archívumba jutottak cédulák. Így ezeknek a témáknak részletes feldolgozása és jobban rendszerezett cédulaanyaga megtalálható a szintén rendezés alatt álló, elkészülte utánszintén a Néprajztudományi Intézet Adattárában kutatható *Magyar néphit és népi vallás Archívumban*, illetve a *Ráolvasásadatbázisban* is.

Az archívum nagyon sok, nem kimondottan gyógyítással kapcsolatos, főleg ünnepi rítusok egyes mozzanatait leíró cédulát is tartalmaz. Ha ezeken a cédulákon előfordult valamilyen betegség említése, betettük a megfelelő betegségcsoportba. Például a vesszőzéskor mondott „...hogyan keléses ne légy” formula bekerült a kelés-csoportba.

Az embergyógyászatban belül külön egységbe kerültek a születéssel – a terhességgel, szüléssel, gyermekápolással, a terhes, a gyermekágyas és a csecsemő védelmével – kapcsolatos rítusok, hiedelmek. A születés témájának részletes feldolgozása szintén az NTI Adattárába kerülő *Magyar néphit és népi vallás Archívumban* lesz megtalálható. Ha valamilyen gyerekbetegségről volt szó egy cédulán, akkor az bekerült a megfelelő betegségcsoportba.

Az **állatgyógyászati részben** állatok szerint rendszereztük az anyagot és amennyiben azon belül elkülöníthetőek voltak egyes betegségek, aszerint is elválasztottuk a cédulákat. Ide is bekerültek a nem kimondottan gyógyítással, hanem az állat védelmének, termékenységének érdekében alkalmazott eljárások, például a tyúkok Luca-napi megpiszkálása.

Az egy doboznyi **jegyzetanyag** tanulmánykezdeményeket, feljegyzéseket, nyelvészeti adatokat tartalmaz. Bőséges a nyelvészeti cédulaanyag: Herman Ottó: *A magyar pásztorok nyelvkincse* (1914), Csapodi István: *Orvosi kifejezések a nép ajkán* (1883), *Magyar Nyelvőrben* megjelent cikkeinek kicédulázott anyaga.

A jelenleg közel 62 ezer betegség-cédulát tartalmazó anyagot kiegészíti egy két dobozból álló részletes **bibliográfia** is. A bibliográfia nyers, részben ellenőrzött; valószínűleg duplumokat tartalmaz, Grynaeus Tamás, Hoppál Mihály és Pócs Éva kézírásával készültek, a többséget gépirónők gépelték le. Egy része abc-rendben van, másik részén rendezési kezdemények nyomai látszanak, ezért nem bolygattuk, az a része rendezetlen. Például több kisebb egység, egy-egy témát feldolgozó szakirodalom bibliográfiai adatait tartalmazó cédulák külön borítóval vannak ellátva.

Az archívumban való kutatást egy részletes tartalomjegyzék segíti, amely tartalmazza a betegségneveket, javaslatot, hogy az anyag áttekintése után még melyik csoportban érdemes keresni az adott témában, a körülbelüli cédula darabszámot, illetve a lelőhelyét: adattári jelzetét és hogy hányas számú dobozban található meg az Adattárban.